

Prosociaal gedrag

*Het verband tussen familiefactoren, morele
ontwikkeling en het maatschappelijk prosociaal
gedrag van adolescenten*

Master thesis: Kinder- en Jeugdpsychologie

Universiteit Utrecht

Datum: 23 juni 2009

Margot Hassoldt (0412732)

Begeleider: Dhr. J. Boom

Inhoudsopgave

	Blz.
Abstract	3
Inleiding	4
<i>Maatschappelijk pro sociaal gedrag</i>	4
<i>Morele ontwikkeling</i>	5
<i>Familiefactoren</i>	7
<i>Vraagstelling</i>	9
Methoden	10
<i>Participanten</i>	10
<i>Instrumenten</i>	11
<i>Procedure</i>	16
Resultaten	16
Discussie	21
Referenties	25
Bijlagen	
<i>Bijlage 1</i>	27
<i>Bijlage 2</i>	28
<i>Bijlage 3</i>	29
<i>Bijlage 4</i>	35
<i>Bijlage 5</i>	36
<i>Bijlage 6</i>	37
<i>Bijlage 7</i>	39

Abstract

Civic prosocial behaviour can be a positive influence to an individual's wellbeing and society in general. The family context and moral development possibly influence this civic prosocial behaviour, but little research has been done to this relationship.

This study wishes to clarify the relation between moral development, civic prosocial behaviour and several family characteristics: positive family communication, family cohesion and family norms. The civic prosocial behaviour of both parents and the presence of siblings are also taken into account.

Three 'havo/vwo' schools participated in this study, with 121 adolescents from the second to the sixth grade. All participants completed questionnaires about their own and their parents' civic prosocial activities, about their families' communication, cohesion and norms, and they all rated several moral dilemmas.

There was a positive relation found between the civic prosocial behaviour of adolescents and their moral development, after controlling for family communication, cohesion and norms. There is also a positive relation between the civic prosocial behaviour of adolescents and the civic prosocial behaviour of their mother's. There was an interaction-effect found between the presence of younger siblings and sex for the moral development of adolescents. Finally, there was a relation found between the moral development of adolescents and grade.

Inleiding

Maatschappelijk prosociaal gedrag

Maatschappelijke betrokkenheid wordt gezien als een belangrijke factor voor het individuele welzijn. Adolescenten die participeren in vrijwilligerswerk blijken bijvoorbeeld een toename in sociale verantwoordelijkheid te vertonen en zijn meer betrokken bij de grotere maatschappij. Zij blijken daarnaast minder risicovol gedrag te vertonen dan hun minder betrokken leeftijdsgenoten (Fletcher & Shaw, 2000).

Deelname aan maatschappelijk vrijwilligerswerk zorgt ervoor dat adolescenten meer positief tegenover de maatschappij gaan staan en speelt daardoor een grote rol in de identiteitsontwikkeling (Younnis, Mc.Lellan & Mazer, 2001). Deze studie toonde aan dat leeftijdsgenoten een invloed kunnen hebben in het wel of niet participeren in vrijwilligerswerk tijdens de adolescentie. Ook ouders dienen mogelijk als model voor het maatschappelijk prosociaal gedrag van hun kinderen, door zelf dit gedrag te vertonen.

Daarnaast kan participatie in maatschappelijke activiteiten voor adolescenten een omgeving zijn waarin zij verschillende vaardigheden en gewoonten aanleren die gunstig zijn voor de maatschappij. Bij deze activiteiten komen zij in aanraking met betrokken volwassenen en leeftijdsgenoten die prestatiegericht zijn. Daarnaast blijkt dat participeren in vrijwilligerswerk tijdens adolescentie blijkt door te gaan in participatie tijdens volwassenheid. Dit is onafhankelijk van sociale achtergrond, bekwaamheid, academische prestaties en sekse (Hanks & Eckland, 1978).

Uit het onderzoek van Smetana en Metzger (2005) blijkt dat de maatschappelijke betrokkenheid van moeders, maar niet vaders, een verband had met de maatschappelijke betrokkenheid van Afrikaans Amerikaanse adolescenten. Dit is mogelijk omdat moeders hier meer direct betrokken waren bij hun kinderen.

De studie van Fletcher en Shaw (2000) toonde aan dat ouders die zelf erg betrokken zijn en maatschappelijke activiteiten, zoons hadden die ook betrokken waren in deze activiteiten en zich daardoor ook meer betrokken voelden bij de maatschappij. Voor dochters bleken ook andere ouderlijke factoren van invloed te zijn, namelijk: de ervaren autoritatieve opvoedstijl en de relaties tussen ouders met belangrijke personen uit het leven van hun dochter. Voor adolescente jongens bleek echter alleen het daadwerkelijke voorbeeld dat hun ouders gaven, door hun eigen betrokkenheid in maatschappelijke activiteiten, van belang.

Uit onderzoek is gebleken dat meisjes vaker bereid zijn om vrijwilliger te zijn, dan jongens (Hart, Atkins & Ford, 1999). Daarnaast bleek hieruit dat de ervaren kwaliteit van de ouder-kind relatie geen verband had met het participeren in vrijwilligerswerk.

Naar maatschappelijk pro sociaal gedrag is nog relatief weinig onderzoek gedaan. De onderzoeken die besproken zijn, zijn dan ook niet in Nederland uitgevoerd. Het huidige onderzoek zal zich daarom op dit onderwerp richten.

Morele ontwikkeling

De theorie van Freud kan worden beschouwd als een van de eerste modellen voor morele ontwikkeling. Hij zag daarbij het Superego als belangrijkste component. Het Superego wordt namelijk gevormd door externe standaarden van de buitenwereld en voorkomt dat het kind toegeeft aan zijn eerste impulsen. In verloop van tijd internaliseert het kind deze regels en ontwikkelt het een geweten (Mones & Haswell, 1998). De cognitieve ontwikkelingstheorieën van Piaget (1972) en Kohlberg (1981) zijn de meest invloedrijke theorieën voor morele ontwikkeling en zullen daarom uitgebreider worden beschreven.

Het morele denken van jonge kinderen werd door Piaget (1972) omschreven als zeer concreet en georiënteerd op straf, respect voor autoriteit en het behouden van bestaande sociale regels en wetten. Piaget beschreef het morele denken als een beweging van een oriëntatie gekenmerkt door afhankelijkheid, ofwel een sterk respect voor autoriteit en regels, naar een zelfstandige moraliteit op latere leeftijd. Volgens Piaget ziet het kind de sociale regels als vaststaand en onveranderbaar. Het kind voelt zich moreel verplicht om zich te houden aan de regels en bevelen van autoriteiten. Later worden regels beschouwd als sociale constructies en worden sociale regels gemaakt in samenwerking met leeftijdsgenoten. Piaget beschouwde de invloed die ouders toegeschreven krijgen in het empirisme als onvolledig en eenzijdig. Ouders worden in het empirisme gezien als personen die de standaarden vanuit de maatschappij doorgeven aan hun kinderen. Piaget erkende dat ouders een belangrijke invloed hebben, maar de morele ontwikkeling van kinderen ligt niet alleen bij ouders. Uiteindelijk vormen kinderen ook meer relaties buiten het gezin, met leeftijdsgenoten. Deze relaties zijn van meer gelijkheid, waardoor sociale regels een nieuwe betekenis krijgen. Binnen de relatie met leeftijdsgenoten kunnen kinderen mee bepalen in de sociale regels, in plaats van ze alleen op te volgen.

De vooruitgang in morele ontwikkeling wordt mede veroorzaakt door de cognitieve ontwikkeling die het kind doormaakt: van egocentrisme (alleen aan zichzelf denken) tot perspectivisme (rekening houden met anderen). In de relatie met leeftijdsgenoten leren kinderen dan ook een meer ontwikkelde vorm van moreel denken, doordat zij hier rekening moeten houden met eerlijkheid, rechten, morele verplichtingen en de sociale regels (Killen & Smetana, 2006).

Net als Piaget (1972), beschreef Kohlberg (1981) het morele denken van kinderen in een vroeger stadium in termen van straf en gehoorzamen van autoriteit. Maar Kohlberg was het met Piaget oneens dat het denken van jonge kinderen voorkomt uit een respect voor

regels. Hij zag het morele denken van kinderen meer als het vermijden van straf door autoriteiten. Het jonge kind is geneigd om het perspectief van de autoriteit te nemen in morele situaties en richt zich daarbij op de concrete consequenties van moreel gedrag.

Kohlberg (1981) beschreef de morele ontwikkeling in op drie niveaus en in zes verschillende stadia:

Niveau 1: Preconventioneel niveau

1. Heteronome moraliteit:

Het moreel goede is om de regels te volgen en autoriteit te gehoorzamen om straf te vermijden en geen fysieke schade aan te richten. Het is een egocentrisch perspectief, waarin geen rekening wordt gehouden met de belangen van anderen.

2. Individualistisch, instrumentele moraliteit:

Het moreel goede is om het eigen belang na te streven en dit anderen ook te laten doen, door elkaar tegemoet te komen. Het is een concreet individualistisch perspectief, waarin het duidelijk is dat het goede relatief is.

Niveau 2: Conventioneel niveau

3. Interpersoonlijke, normatieve moraliteit:

Het moreel goede is om te doen wat van je verwacht wordt door mensen uit je directe omgeving. Het is het perspectief van het individu in relatie tot andere individuen, waarin men zich bewust is van gedeelde gevoelens en verwachtingen.

4. Sociaal systeem moraliteit:

Het moreel goede is om je plichten te vervullen en daarmee bij te dragen aan de maatschappij of groep. Het is een maatschappelijk perspectief, waarin de maatschappelijke orde van belang is.

Niveau 3: Postconventioneel niveau

5. Mensenrechten en sociale welvaart moraliteit:

Het moreel goede is om ook rekening te houden met waarden en normen van andere groepen. Daarnaast bestaan er ook algemene rechten, zoals leven en vrijheid. Het is het perspectief van het bewustzijn van waarden en rechten voorafgaand aan sociale overeenkomsten.

6. Moraliteit van universele, omkeerbare en beschrijvende ethische principes:

Het moreel goede is om de eigen ethische principes te volgen. Het is het morele perspectief van waaruit sociale schikkingen voortkomen. Stadium 6 komt in de praktijk zeer weinig voor.

De stadia van Kohlberg voldoen aan een aantal criteria:

1. Elk stadium duidt op een kwalitatieve verandering in de manier van denken van kinderen, ofwel het oplossen van hetzelfde probleem op een andere leeftijd.
2. De verschillende manieren van denken volgen in een onveranderbare volgorde in de individuele ontwikkeling.
3. Elke verschillende manier van denken vormt een eigen 'gestructureerd geheel'.
4. Cognitieve stadia zijn hiërarchische integraties. De stadia vormen een volgorde van steeds verschillende, completere manieren van denken, om dezelfde functie te vervullen. Daarbij vervangt een later stadium het vorige.

In het artikel van Boom, Brugman en van der Heijden (2001) wordt een mogelijke manier beschreven om het morele stadium van een persoon te kunnen meten. Ieder kind geeft in elk stadium een verschillende verantwoording voor een moreel dilemma. Elk opvolgend stadium geeft daarom een meer ontwikkelde verantwoording voor een morele keuze of moreel gedrag. Morele beslissingen boven het niveau van het eigen stadium worden slimmer gevonden en kunnen daardoor niet consistent worden beoordeeld. Beslissingen onder het niveau van het eigen stadium worden kinderachtiger gevonden. Daardoor zou het morele stadium van een persoon kunnen worden gemeten door iemand verschillende morele beslissingen te laten beoordelen.

Aangezien niet ieder individu het hoogst mogelijke stadium bereikt, is het interessant om nader te bekijken welke factoren daarop mogelijk van invloed kunnen zijn. Omdat kinderen het grootste gedeelte van hun tijd binnen het gezin doorbrengen, zullen verschillende gezinsfactoren, met betrekking tot morele ontwikkeling, hierna worden besproken.

Familiefactoren

Het gezin lijkt een belangrijke context voor de morele ontwikkeling van kinderen. Vanaf de geboorte proberen ouders hun kinderen al te helpen met de balans vinden tussen de eigen belangen en de belangen van anderen (Mones & Haswell, 1998). Ouders worden hierbij gezien als het middel om de morele ontwikkeling van jonge kinderen te beïnvloeden, in het bijzonder gedurende de vroegere ontwikkelingsperiode. De rol die aan ouders werd toegeschreven was het overbrengen van de waarden vanuit de maatschappij naar hun kinderen.

Families hoog in gezinscohesie, positieve gezinscommunicatie en morele gezinsnormen zorgen voor een betere context voor adolescenten om de waarden van hun ouders over te nemen dan families die laag scoren op deze factoren (White & Matawie, 2004). Zij vonden dat positieve gezinscommunicatie, ofwel de mate van begrip en tevredenheid die ervaren wordt tijdens interacties binnen het gezin, een significante voorspeller bleek voor de

morele ontwikkeling tijdens adolescentie. Dit wordt mogelijk veroorzaakt doordat de juiste manier van aanmoediging naar adolescenten om mee te doen in discussies binnen het gezin, ervoor zorgt dat er meer betekenisvolle uitwisselingen van morele ideeën ontstaan tussen ouder en kind. Dit zal er weer voor zorgen dat adolescenten het belang van het gezin in morele beslissingen zullen zien.

Uit de studie van Lollis, Ross & Leroux (1996) is gebleken dat het gezin een belangrijke invloed blijft voor morele ontwikkeling tijdens adolescentie. Het gezin levert een unieke bijdrage aan de morele ontwikkeling van kinderen door te zorgen voor een effectief en ondersteunend klimaat waarin alle gezinsleden toestaan om elkaars perspectieven te bediscussiëren (Powers, 1983). Powers benadrukte het belang van ouders en het gezin in het bevorderen van het stadium van morele ontwikkeling door onderzoek te doen naar: ouderlijke warmte en affectie, standpunten, interacties, discussiestijl en opvoedingsstijl. Ook familieprocessen zoals aanpassingsvermogen, cohesie en communicatie blijken verschillen in de inhoud van de morele gedachtegang van adolescenten te voorspellen en worden geassocieerd met een beter gezinsfunctioneren.

Uit een onderzoek van White (2000) is gebleken dat adolescenten uit families hoog in positieve communicatie het significant vaker eens waren met hun ouders in morele dilemma's, dan adolescenten uit families laag in positieve communicatie. Daarnaast bleken ouders met een hoger niveau van moreel redeneren beter in het verklaren van tegenstrijdigheden en verwarring voor hun kinderen tijdens morele situaties. Dit is te verklaren doordat zij meer aspecten van de morele situatie kunnen begrijpen.

Uit het onderzoek van Grusec, Goodnow en Kuczynski (2000) is gebleken dat ondersteunende interacties binnen het gezin (gekenmerkt door humor, luisterende reacties, complimenteren en aanmoediging om mee te doen) zorgen voor een positieve omgeving voor discussies. Vijandigheid, sarcasme en bedreiging zorgden daarentegen juist voor een vermindering van betekenisvolle uitwisselingen van ideeën.

Zowel de sociaal-cognitieve als de sociale interactie theorieën benadrukken het belang van ervaringen voor het begrip van morele dilemma's door kinderen. Deze ervaringen doet het kind binnen het gezin vaak niet alleen met ouders op, maar ook met broers en zussen. Piaget (1972) benadrukte in zijn theorie dat zowel hiërarchische relaties (ouder-kind relatie) als relaties van gelijkheid (met leeftijdsgenootjes) beide erg belangrijk zijn voor de morele ontwikkeling. De relatie tussen broers en zussen bestaat uit beide aspecten: ze zijn hiërarchisch, vanwege ongelijkheid door de plek in de kinderrij, maar bestaan ook uit gelijkheid, door de vaak vriendschappelijke aard van de relatie. In de relatie tussen broers en zussen komen sterke ervaringen voor met het afbakenen van territorium en competitie, maar ook met delen en eerlijkheid. Broers en zussen kunnen ook erg dwingend zijn naar elkaar. Individuele rechten worden uitgedaagd en de spanningen worden vaak erg direct

uitgesproken. Het gezinsleven leidt daarom vaak onherroepelijk tot conflicten en hoe gezinnen omgaan met deze conflicten is van groot belang voor de morele ontwikkeling (Mones & Haswell, 1998).

Inter-persoonlijke conflicten worden gezien als een van de mogelijkheden waar morele ontwikkeling plaats vindt (Lollis et al., 1996). Conflicten zouden zelfs van groot belang zijn voor morele ontwikkeling, omdat het een strijd is tussen eigen belangen en de belangen van een ander.

Laursen en Collins (1994) vonden, in hun studie naar conflicten tijdens adolescentie, dat elke relatie specifieke kenmerken bezit en dat de gebruikte strategieën tijdens conflicten verschillen door de nabijheid van de relatie en de vrijwillige of onvrijwillige basis van de relatie. De relatie met broers en zussen is op onvrijwillige basis en zal daardoor blijven bestaan. Moeders blijken hun kinderen al van jongs af aan verantwoordelijkheid te leren tijdens conflicten met broers en zussen, zoals de sociale regels en het belang van andermans gevoelens. Daarnaast blijken verschillende gezinsleden kinderen verschillende perspectieven te leren tijdens deze morele dilemma's met broers en zussen.

Vraagstelling

Uit bovenstaande kan men concluderen dat de morele ontwikkeling een aantal stadia doorloopt, verschillend per individu. Deze ontwikkeling wordt gestimuleerd door ervaringen met morele dilemma's binnen verschillende relaties. Omdat het gezin de plek is waar kinderen het meeste van hun tijd doorbrengen, komen zij hier dan ook veel met morele dilemma's in aanraking: met ouders, in een hiërarchische relatie, maar ook met broers en zussen, in zowel een hiërarchische als peer-achtige relatie. Conflicten lijken daarbij een belangrijke rol te spelen. Daarnaast blijken er een aantal specifieke gezinsfactoren van belang te zijn voor de morele ontwikkeling, namelijk positieve gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen.

In dit onderzoek wordt de morele ontwikkeling van adolescenten in verband gebracht met hun maatschappelijk pro sociaal gedrag. Daarbij wordt er gekeken welke factoren in het gezin het meest samenhangen met de morele ontwikkeling en het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten. De gezinsfactoren die worden onderzocht zijn positieve gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen. Verder wordt er nagegaan hoeveel (jongere en oudere) broers en zussen de adolescenten hebben, om te kijken of de aanwezigheid van broers en zussen van invloed is. Als laatste wordt vergeleken of het maatschappelijk pro sociaal gedrag van vader en/of moeder van invloed is op het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten. Hiermee gaat men na of het maatschappelijk pro sociaal gedrag van ouders als voorbeeldgedrag dient voor kinderen.

De verwachting is dat er een positief verband bestaat tussen de morele ontwikkeling van adolescenten en hun maatschappelijk prosociaal gedrag. Daarbij wordt ook een positief verband verwacht tussen de familiefactoren: positieve gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen en het maatschappelijk prosociaal gedrag en de morele ontwikkeling van adolescenten. De verwachting is dat de aanwezigheid van broers en zussen een positief verband heeft met de morele ontwikkeling van adolescenten. Daarbij wordt verwacht dat dit verband groter zal zijn voor de aanwezigheid van oudere broers en zussen, omdat zij in een hoger stadium van morele ontwikkeling zullen zijn. Als laatste wordt er een positief verband verwacht tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van beide ouders en het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten.

Methoden

Participanten

Door middel van brieven aan schoolhoofden en/of coördinatoren (zie bijlage 1) is er aan scholen gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek. Bij het zoeken naar scholen is rekening gehouden met de religieuze en onderwijskundige achtergrond van de scholen. Er is gekozen voor scholen zonder een buitengewone achtergrond, omdat dit mogelijk de onderzoeksresultaten zou kunnen beïnvloeden (Smetana & Metzger, 2005). Verder was er tijdens de afnamen op de scholen een beschikbare computerruimte met internetaansluiting nodig, omdat de vragenlijsten op internet moesten worden ingevuld (NetQ Internet Surveys 6.0., 2008). Uiteindelijk zijn er drie geschikte scholen bereid geweest om mee te doen met het onderzoek: het St. Antonius College in Gouda, het Reynaert College in Hulst en het Mencia Sandrode in Zundert. Achtergrondinformatie over de scholen is te vinden in bijlage 2.

In totaal hebben er 121 adolescenten mee gedaan aan het onderzoek, 63 meisjes en 58 jongens, van 13 t/m 18 jaar. Zij zaten allen in tweede t/m zesde klassen van de havo of het vwo, zie tabel 1. Oorspronkelijk was het de bedoeling om adolescenten van middelbare scholen te vergelijken met adolescenten van maatschappelijk prosociale organisaties. Het bleek echter erg lastig om voldoende participanten van deze organisaties te verzamelen. Er is daarom voor gekozen om de middelbare scholieren te verdelen in twee groepen: één groep die niet aan vrijwilligerswerk doet ($n = 92$) en één groep die wel vrijwilligerswerk doet ($n = 29$).

Tabel 1. *Het aantal jongens en meisjes verdeeld over de klassen.*

	Sekse		Totaal
	Jongen	Meisje	
Klas 2	46	45	91
Klas 3	4	10	14
Klas 5	1	4	5
Klas 6	6	2	8
Hoger	1	2	3

Noot. Hoger = adolescenten ouder dan zesde klas.

Instrumenten

Dit onderzoek is onderdeel van een grotere (pilot) studie. De instrumenten die hieronder besproken worden zijn deels speciaal voor deze studie ontwikkeld en daarom zullen de betreffende gedeelten van de methoden uitgebreider worden beschreven dan gebruikelijk is, want er zal ook worden ingegaan worden op de instrumenten die als inspiratie gediend hebben.

De variabelen van dit onderzoek beogen te meten het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten, de morele ontwikkeling, de gezinssituatie en het maatschappelijk prosociaal gedrag van ouders. Het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten is gemeten door de ‘Civic Prosocial Behaviour Questionnaire’ (van Goethem, 2009). De morele ontwikkeling is gemeten door de MJRT: Moral Judgement Rating Task (Boom, 2009). De gezinssituatie is gemeten op vier dimensies: positieve gezinscommunicatie, gezinscohesie, gezinsnormen en de gezinssamenstelling. Positieve gezinscommunicatie is gemeten door de subschaal ‘Positieve gezinscommunicatie’ van de PACS: Parent Adolescent Communication Scale (Barnes & Olson, 1985). Gezinscohesie is gemeten door de subschaal ‘cohesie’ van de GKS-II: GezinsKlimaatSchaal (Jansma & de Coole, 1996) en de gezinsnormen is gemeten door de subschaal ‘norms’ van de GKS-II. De gezinssamenstelling is gemeten door vragen over het aantal oudere en jongere broers en zussen van de participanten. Het maatschappelijk prosociaal gedrag van ouders is gemeten door de ‘Perceived Parental Prosocial Activities Scale’ (van Goethem, 2009).

Moral Judgement Rating Task.

De MJRT (Boom, 2009), zie bijlage 3, is een vragenlijst gebaseerd op de morele ontwikkelingsstadia van Kohlberg. De MJRT beoogt te meten welke morele redeneringen een persoon kan begrijpen. Er worden drie morele dilemma's van Kohlberg gegeven, maar voor dit onderzoek is nog een vierde dilemma speciaal ontworpen door van Goethem (ongepubliceerd). Voor elk dilemma worden twee mogelijke oplossingen gegeven, gevolgd door vijf argumenten (deels gebaseerd op de MJI: Moral Judgement Interview) van andere kinderen voor oplossing één, en vijf argumenten voor oplossing twee. De argumenten die worden gegeven representeren ieder een moreel ontwikkelingsstadium van Kohlberg. Uiteindelijk bestaat de vragenlijst dus uit 40 items (vier dilemma's met twee oplossingen en vijf argumenten).

De uiteindelijke taak bestond uit het beoordelen van de argumenten voor de twee oplossingen. Daarbij werden steeds drie keuzemogelijkheden gegeven: 'kinderachtiger', 'gelijk aan' en 'volwassener' dan het argument dat ik zou geven. Dit is gebaseerd op de aanname dat een persoon een argument als 'volwassener' zal beoordelen, wanneer die persoon het een goed antwoord vindt, maar hier zelfstandig niet tot zou komen (= zone van naaste ontwikkeling). Deze persoon zal daarom nog niet op dit morele niveau redeneren. Daarnaast zal een persoon een argument beoordelen als 'kinderachtiger', wanneer hij of zij het argument begrijpt, maar het niet als een goed argument voor de oplossing beschouwt. Deze persoon zal daarom op een hoger moreel niveau functioneren dan het gegeven argument. Een persoon zal een argument als 'gelijk' beschouwen, wanneer hij of zij het argument begrijpt en het mogelijk zelf ook zou geven voor deze oplossing. Dit argument staat daarom gelijk aan het morele niveau van de persoon. De gemiddelde score op de MJRT vormt de morele ontwikkelingsscore van een persoon: van 'een', de laagste score, tot 'drie', de hoogst mogelijke score.

De MJRT is een nieuw ontwikkeld instrument, daarom is er nog geen informatie bekend over de psychometrische kwaliteit van de vragenlijst. Omdat de MJST: Moral Judgement Sorting Task bestaat uit deels dezelfde morele dilemma's met bijbehorende oplossingen en argumenten, wordt hier verwezen naar het artikel van Boom, Brugman & van der Heijden (2001). De MJST verschilt echter wel in taak van de MJRT: bij de MJST moeten de participanten de verschillende argumenten sorteren van het 'simpel' naar 'slim'. Daarnaast wordt er bij deze taak ook gebruik gemaakt van de tussenliggende halve stadia van Kohlberg, bij de MJRT is er voor gekozen om deze buiten beschouwing te laten. Daarom kan de informatie van de MJST niet direct worden toegeschreven aan de MJRT.

De GezinsKlimaatSchaal

De GKS-II (Jansma & de Coole, 1996), zie bijlage 4, is de Nederlandse versie van de FES, de 'Family Environmental Scale' (Moos & Moos, 1986). De vragenlijst is gebaseerd op de sociaal ecologische benadering, die ervan uitgaat dat vanuit de interactie tussen een persoon en zijn omgeving een sociaal klimaat ontwikkelt (Bronfenbrenner, 1979). Dit is vooral het geval bij het sociale klimaat van het gezin, vanwege de grote hoeveelheid tijd die gezinsleden binnen het gezin doorbrengen. In de sociaal ecologische benadering wordt het sociale klimaat gevormd door drie dimensies:

1. De relatiedimensie: de kwaliteit van de inter-persoonlijke relaties: de mate waarin gezinsleden elkaar helpen en ondersteunen; de mate van spontaniteit en de mogelijkheid om gevoelens te uiten; de mate van het openlijk uiten van boosheid, agressie en conflict.
2. De persoonlijke groei,- of doel gerichte- dimensie: de nadruk op persoonlijke groei (en gerelateerde doelen); de mate van interesse en deelname in sociale, culturele en recreatieve activiteiten; de nadruk op ethische en normatieve onderwerpen.
3. De systeem onderhoudende,- en systeem veranderende- dimensie: de mate van het onderhouden van een duidelijke organisatie en structuur, openheid in verwachtingen en reacties op veranderingen.

De FES is gekwalificeerd als voldoende betrouwbaar. Deze normgroep is gebaseerd op een steekproef van 1125 normaal functionerende gezinnen en 500 disfunctionerende gezinnen.

Jansma & de Coole (1996) hebben de FES eerst letterlijk vertaald en deze getest op 60 personen uit 14 verschillende gezinnen. Vervolgens hebben zij aanpassingen gedaan en is de eerste versie van de GKS ontstaan in 1983. Deze aanpassingen zijn gemaakt, omdat sommige vragen niet toepasbaar waren op de Nederlandse maatschappij. Daarnaast bestonden sommige vragen uit te ingewikkelde woorden en veel vragen maakten gebruik van negatieve woorden. Na verschillende studies naar deze GKS werd de GKS-II ontwikkeld.

De GKS-II verschilt van de GKS o.a. door het aantal vragen (eerst bestond de vragenlijst uit 99 vragen, nu zijn het er nog maar 77). Bij de GKS-II bestaat de mogelijkheid om twee indexen te vormen, waardoor de mogelijkheid bestaat om een vergelijking te maken met de FES (die ook gebruik maakt van twee indexen). Daarnaast is de betrouwbaarheid van de GKS-II hierdoor omhoog gegaan. De GKS-II meet het sociaal gezinsklimaat in zeven categorieën: cohesie, expressiviteit, conflict, organisatie, controle, normen en sociale oriëntatie. De vragenlijst bestaat uit 77 vragen, elf vragen per categorie. De vragen worden gegeven in dezelfde volgorde in categorieën, dus elf groepen van zeven categorieën. De vragen worden beantwoord met "ja" of "nee".

De psychometrische kwaliteit van de GKS-II is als voldoende gekwalificeerd en de normen zijn als goed gekwalificeerd door de COTAN (2008). De normengroep van de GKS-

II is gebaseerd op 953 gezinnen en 2315 gezinsleden. De interne consistentie tussen de zeven subschalen staan in tabel 2.

De vragenlijst wordt gescoord per subschaal. De ruwe scores kunnen vervolgens worden gestandaardiseerd door normtabellen. De gestandaardiseerde scores kunnen worden vergeleken met het gemiddelde van de normgroep. Wanneer een persoon met meer dan 10 punten verschilt van 50 (= het gemiddelde), wordt het gezien als een afwijkende score en betekent dit een probleemgebied binnen het gezin. Daarnaast kan men met de gestandaardiseerde scores een gezinshistogram maken. Zo kan men de scores van verschillende gezinsleden per subschaal met elkaar vergelijken.

Tabel 2. *De interne consistentie per subschaal van de GKS-II.*

	Alpha α
Cohesie	.70
Expressiviteit	.67
Conflict	.67
Organisatie	.69
Controle	.67
Normen	.72
Sociale Orientatie	.63

Noot. Jansma & De Coole, 1996

In dit onderzoek hebben de participanten alleen de subschalen ‘cohesie’ en ‘normen’ ingevuld. De gemiddelden van de subschalen zijn gebruikt voor de verdere analyses: van ‘een’, laagste score, tot ‘vijf’, als hoogste score. Voordat deze gemiddelde score kan worden berekend, moeten eerst de negatief gestelde vragen worden omgepoold. Een hoger gemiddelde betekent dan een positiever sociaal gezinsklimaat op deze twee subschalen.

Parent Adolescent Communication Scale

De PACS is ontwikkeld door Barnes & Olson (1985) en vertaalt naar het Nederlands door Jackson, Bijlstra, Oostra & Bosma (1998), zie bijlage 5. De PACS is ontwikkeld om het proces en de inhoud van gezinscommunicatie te meten. Hogere scores op de PACS betekenen een gezondere gezinscommunicatie (ofwel, meer open en minder problematisch). De PACS is een vijf-punts Likert schaal en bestaat uit 20 items, tien items per subschaal: “Open Family Communication” en “Problems in Family Communication”. Participanten wordt gevraagd om aan te geven in hoeverre de stellingen van toepassing zijn op hun gezin.

De psychometrische kwaliteit van de PACS is beoordeeld als voldoende. Uit de studie van Mc. Dermot Sales, Milhausen, Wingood, Diclemente, Salazar & Crosby (2006) is gebleken dat het een voldoende interne consistentie heeft en een acceptabele test-hertest betrouwbaarheid.

De Nederlandse vertaling van de PACS bleek uit de twee studies van Jackson et. al. (1998) dezelfde factorstructuur te vertonen als in de originele studie van Barnes & Olson (1995). Aan studie 1 deden 413 adolescenten mee en 660 adolescenten deden mee aan studie 2. Het verschil tussen de twee studies was dat in studie 2 de adolescenten de communicatie met hun moeder en vader als gelijk moesten zien. De alpha scores bleken in beide studies ruim voldoende (zie tabel 3). De betrouwbaarheidscoëfficiënten bleken voldoende.

Tabel 3. *Gemiddelden, standaard deviaties en alpha coëfficiënten van de “Open Communication scale” van Studie 1 en 2.*

	Moeder			Vader		
	Gem.	SD	Alpha α	Gem.	SD	Alpha α
Open: 1	40.6	6.1	0.83	37.0	6.9	0.85
Open: 2	39.3	7.0	0.89	37.3	7.6	0.89

Open = “Open Family Communication scale”
 Noot. Jackson et al., 1998.

In dit onderzoek is alleen de subschaal ‘Open Family Communication’ gebruikt, omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat een positievere gezinscommunicatie van invloed is op de morele ontwikkeling van adolescenten (White and Matawie, 2004). Participanten hebben in dit onderzoek daarom 10 stellingen moeten beoordelen op in hoeverre ze van toepassing zijn binnen hun gezin. De gemiddelden op deze subschaal zijn gebruikt voor verdere analyses: van ‘een’, de laagste score, tot ‘vijf’ de hoogst mogelijke score.

Perceived Parental Civic Prosocial Activities Scale

De ‘Perceived Parental Civic Prosocial Activities Scale’ (van Goethem, 2009), zie bijlage 6, bestaat uit elf vragen over de prosociale activiteiten van beide ouders. De vragenlijst bestaat uit zowel open als meerkeuzevragen over watvoor vrijwilligerswerk ouders doen en welke soort activiteiten ouders uitvoeren. Verder wordt gevraagd hoeveel tijd zij hieraan besteden. Daarnaast wordt de participanten gevraagd hoe hun ouders over vrijwilligerswerk denken in het algemeen.

De schaal bestaat uit verschillende vragen van andere vragenlijsten, namelijk die van Smetana: civic involvement, Andolina: voluntary work en Bekkers: human rights and refugees. Omdat de vragenlijst speciaal voor dit onderzoek is ontwikkeld, kunnen er geen uitspraken worden gedaan over de psychometrische kwaliteit van de vragenlijst.

In dit onderzoek zullen de antwoorden op de vragen los worden gebruikt voor verdere analyses.

Civic Prosocial Behaviour Questionnaire

De 'Civic Prosocial Behaviour Questionnaire' (van Goethem, 2009), zie bijlage 7, is special voor deze studie ontwikkeld. Het bestaat uit 22 vragen, zowel open als meerkeuzevragen. De vragenlijst bestaat uit vragen over watvoor vrijwilligerswerk de participanten doen en welke activiteiten zij daarbinnen uitvoeren. Ook wordt gevraagd naar hoeveel tijd zij besteden aan het vrijwilligerswerk en hoe zij tegen vrijwilligerswerk aankijken.

In dit onderzoek is alleen gebruik gemaakt van het antwoord op de vraag of de participanten wel of niet doen aan vrijwilligerswerk, om de adolescenten onder te verdelen in twee groepen.

Procedure

Alle participanten konden tegelijk in één computerruimte de vragenlijsten invullen. Nadat op alle computers de site met (een deel van) de vragenlijsten geopend waren, kregen de participanten eerst een instructie. Deze instructie was ook na te lezen aan het begin van de vragenlijst. Er werd hen verteld alle vragen zelfstandig in te vullen, zonder te overleggen. Verder was het van belang dat zij, wanneer zij klaar waren met invullen, op 'versturen' klikten, zodat de data in het grotere databestand terecht zou komen. Tijdens de afnamen was steeds iemand van het onderzoek aanwezig, om het proces te bewaken en om de participanten de mogelijkheid te geven om vragen te stellen.

Omdat dit onderzoek onderdeel is van een grotere studie, met meerdere variabelen dan besproken in deze studie, moesten de participanten een groot aantal vragenlijsten invullen. In totaal namen de afnamen bijna twee lesuren in beslag. Daarom is ervoor gekozen om de vragenlijsten te verdelen over twee sites, zodat de afnamen over twee losse lesuren konden worden verspreid. Voor veel scholen was de duur van de afnamen een belangrijke reden om niet deel te nemen aan het onderzoek. Er was vaak geen mogelijkheid om voor twee uur een computerlokaal te reserveren.

Resultaten

Na het uitvoeren van een Chi Square test blijken adolescenten met en zonder jonge broertjes en zusjes niet significant van elkaar te verschillen, wat betreft hun maatschappelijk sociaal gedrag ($\chi^2 = 0.05$; $df = 1$; $p = .817$). Ook blijkt er geen significant verschil te bestaan tussen adolescenten met en zonder oudere broers en zussen, wat betreft hun maatschappelijk sociaal gedrag ($\chi^2 = 1.29$; $df = 1$; $p = .256$). In tabel 4 en 5 staan de frequentieverdelingen van de participanten, op de variabelen aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen en het wel of niet participeren in vrijwilligerswerk, in een kruistabel.

Tabel 4. *Het aantal adolescenten met en zonder jongere broers en zussen uitgesplitst naar wel of niet participeren in vrijwilligerswerk.*

		Vrijwilligerswerk		
Aantal		Ja	Nee	Totaal
Jong	Nee	13	39	52
	Ja	16	53	69
Totaal		29	92	121

Tabel 5. *Het aantal adolescenten met en zonder oudere broers en zussen uitgesplitst naar wel of niet participeren in vrijwilligerswerk.*

		Vrijwilligerswerk		
Aantal		Ja	Nee	Totaal
Oud	Nee	11	46	57
	Ja	18	46	64
Totaal		29	92	121

Na het uitvoeren van een Chi Square test blijkt er een significant verschil in maatschappelijk prosociaal gedrag te bestaan, tussen adolescenten van wie de moeder wel en niet participeert in vrijwilligerswerk ($\chi^2 = 9.44$; $df = 1$; $p = .002$). Er blijkt geen significant verschil in maatschappelijk prosociaal gedrag te bestaan, tussen adolescenten van wie de vader wel en niet participeert in vrijwilligerswerk ($\chi^2 = 2.04$; $df = 1$; $p = .153$). In tabel 6 en 7 staan de frequentieverdelingen van de participanten, op de variabelen wel of niet participeren van de vader en moeder in vrijwilligerswerk en het wel of niet participeren in vrijwilligerswerk van de adolescenten, in een kruistabel.

Tabel 6. *Het aantal adolescenten waarvan de moeder wel of niet participeert in vrijwilligerswerk uitgesplitst naar het participeren in vrijwilligerswerk van de adolescenten.*

		Vrijwilligerswerk		
Aantal		Ja	Nee	Totaal
Moeder	Ja	23	43	66
	Nee	6	49	55
Totaal		29	92	121

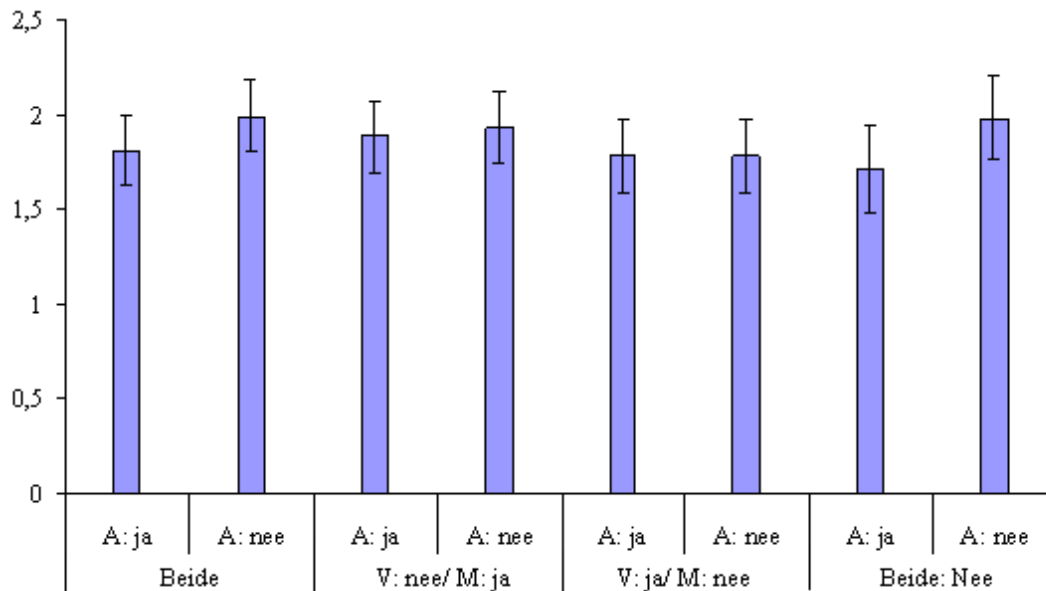
Tabel 7. *Het aantal adolescenten waarvan de vader wel of niet participeert in vrijwilligerswerk uitgesplitst naar het participeren in vrijwilligerswerk van de adolescenten.*

		Vrijwilligerswerk		
		Ja	Nee	Totaal
Vader	Ja	13	28	41
	Nee	16	64	80
	Totaal	29	92	121

Na het uitvoeren van een Anova (met als fixed factors: vrijwilligerswerk van de ouders en vrijwilligerswerk van de adolescenten en met de afhankelijke variabele de morele ontwikkeling), blijkt dat adolescenten die wel participeren in vrijwilligerswerk wat betreft hun morele ontwikkeling, niet significant verschillen van adolescenten die niet participeren in vrijwilligerswerk ($F(1,113) = 3.83; p = .053$).

Daarnaast is gebleken dat adolescenten van wie de moeder wel aan vrijwilligerswerk doet wat betreft hun morele ontwikkeling, niet significant verschillen van adolescenten van wie de moeder niet aan vrijwilligerswerk doet ($F(1,113) = 2.06; p = .154$). Voor vaders bleek dit verschil er ook niet te zijn ($F(1,113) = 0.324; p = .57$). Er bleek ook geen sprake te zijn van interactie-effecten: tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en dat van moeders ($F(1,113) = 0.018; p = .893$), het maatschappelijk prosociaal gedrag adolescenten en dat van vaders ($F(1,113) = 0.308; p = .580$), het maatschappelijk prosociaal gedrag van moeders en dat van vaders ($F(1,113) = 0.264; p = .608$) en het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten, dat van moeders en dat van vaders ($F(1,113) = 2.359; p = .127$). De gemiddelden en standaarddeviaties zijn weergegeven in figuur 1.

Morele ontw.
score

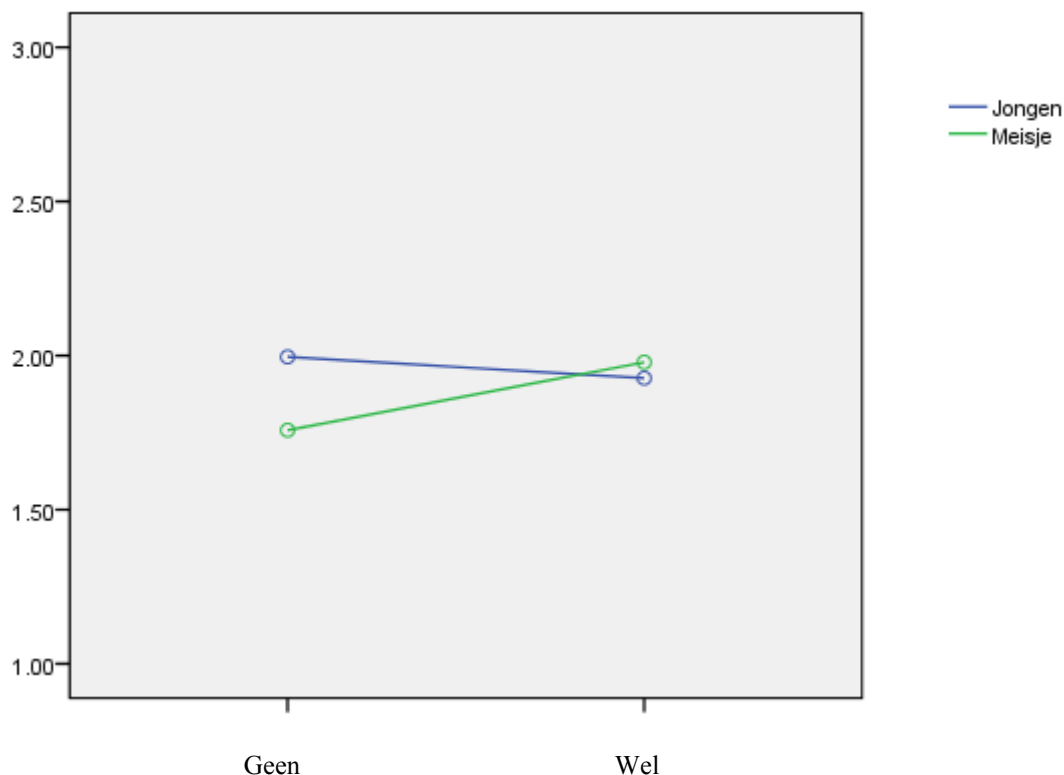

Figuur 1. De gemiddelden en standaard deviaties voor de morele ontwikkeling van adolescenten die wel en niet participeren in vrijwilligerswerk en van wie de vader en moeder wel of niet participeren in vrijwilligerswerk.

Noot. A= adolescent; V= vader; M= moeder

Na het uitvoeren van een Anova (met als fixed factors: jongere en oudere broers en zussen en sekse en met de afhankelijke variabele morele ontwikkeling), blijkt dat er geen significant verschil is tussen adolescenten die wel en adolescenten die geen jongere broers en zussen hebben, wat betreft hun morele ontwikkeling ($F(1,113)= 1.15$; $p= .286$). Dit is ook voor de aanwezigheid van oudere broers en zussen niet het geval ($F(1,113)= 0.778$; $p= .38$). Daarnaast bleek er ook geen significant verschil te bestaan tussen jongens en meisjes, wat betreft hun morele ontwikkeling ($F(1,113)= 1.736$; $p= .19$). Er blijkt wel sprake te zijn van een interactie-effect voor morele ontwikkeling, tussen de aanwezigheid van jongere broers en zussen en sekse, zie figuur 2 ($F(1,113)= 4.204$; $p= .043$).

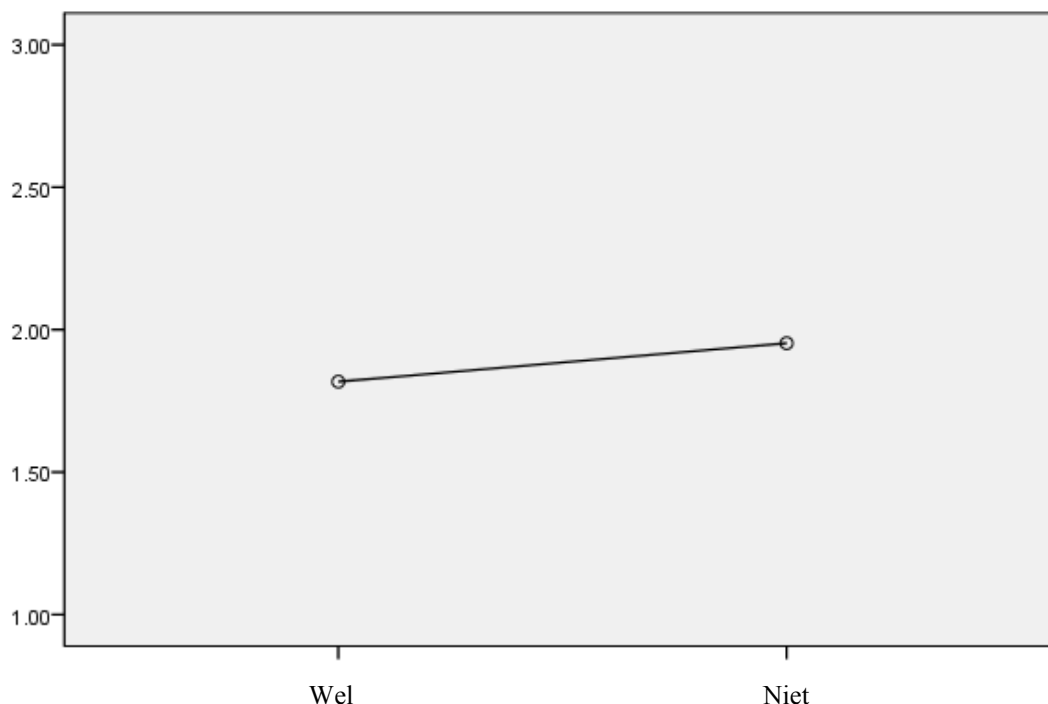
Morele ontw.
score

Figuur 2. Het interactie-effect van de aanwezigheid van jongere broers en zussen en sekse op de morele ontwikkeling van adolescenten.

Na het uitvoeren van een Ancova (met als fixed factor het vrijwilligerswerk, met de afhankelijke variabele de morele ontwikkeling en met de gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen als covariaten) blijkt er geen significant verschil te bestaan, wat betreft morele ontwikkeling, tussen adolescenten die hun gezin als hoog of laag ervaren in positieve communicatie ($F(1,116) = 0.382; p = .538$). Dit verschil is ook niet significant gebleken voor ervaren gezinscohesie ($F(1,116) = 1.00; p = .318$) en gezinsnormen ($F(1,116) = 1.52; p = .22$). Er is wel een significant verschil gevonden tussen adolescenten die wel en adolescenten die geen vrijwilligerswerk doen, wat betreft hun morele ontwikkeling ($F(1,116) = 8.09; p = .005$), zie figuur 3.

Morele ontw.
score

Figuur 3. *Het verschil tussen adolescenten die wel en niet participeren in vrijwilligerswerk wat betreft hun morele ontwikkeling.*

Als laatste blijkt er een verband te bestaan tussen de morele ontwikkeling van adolescenten en klas ($F(3,114) = 0,036; p = .000$). Na het uitvoeren van een post-hoc toets blijkt dat er een significant verschil bestaat tussen adolescenten uit klas 2 en klas 5 ($\mu = 0,19; p = .032$), tussen klas 2 en klas 6 ($\mu = 0,298; p = .000$) en tussen klas 3 en klas 6 ($\mu = 0,252; p = .004$), wat betreft hun morele ontwikkeling. Tussen de andere klassen bestaat er geen significant verschil.

Discussie

In dit onderzoek is gekeken of er een samenhang is tussen morele ontwikkeling, verscheidene factoren en het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten. Daarbij is naar meerdere verbanden gekeken: het verband tussen de aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen en het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten, het verband tussen de aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen en de morele ontwikkeling van adolescenten, het verband tussen het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten en de morele ontwikkeling van adolescenten, het verband tussen het maatschappelijk pro sociaal gedrag van beide ouders en het maatschappelijk pro sociaal gedrag van adolescenten, het verband tussen het maatschappelijk pro sociaal gedrag van beide ouders, dat

van adolescenten en de morele ontwikkeling van adolescenten en als laatste, het verband tussen gezinscommunicatie, gezinscohesie, gezinsnormen en de morele ontwikkeling van adolescenten.

Om deze vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van meerdere meetinstrumenten. Voor de morele ontwikkeling is de MJRT (Boom, 2009) gebruikt om een morele ontwikkelingsscore te verkrijgen. Voor de familiefactoren zijn meerdere instrumenten gebruikt: de subschalen normen en cohesie van de GKS-II (Jansma & de Coole, 1996) voor de gezinsnormen en gezinscohesie, de subschaal 'open communication' van de PACS (Barnes & Olson, 1985) voor de gezinscommunicatie, de 'Perceived Parental Prosocial Activities Scale' (van Goethem, 2009) voor het maatschappelijk prosociaal gedrag van ouders en naar de gezinssamenstelling is gevraagd door vragen over de aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen. Als laatste is het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten gemeten door de 'Civic Prosocial Behaviour Questionnaire' (van Goethem, 2009).

Uit de analyses is gebleken dat er geen significant positief verband is tussen de aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen en het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten. Het verwachte verband is in dit onderzoek niet aangetoond.

Ook het verband tussen de aanwezigheid van oudere en jongere broers en zussen en de morele ontwikkeling van adolescenten bleek niet significant. Hier bleek er echter wel een interactie-effect te bestaan tussen sekse en de aanwezigheid van jongere broers en zussen voor de morele ontwikkeling van adolescenten. Het verwachte verband is daarmee niet aangetoond. De aanwezigheid van broers en zussen blijkt voor zowel de morele ontwikkeling als het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten niet significant van invloed te zijn. Dit kan worden verklaard door de grotere rol die leeftijdsgenoten hierin hebben (Younnis, Mc.Lellan & Mazer, 2001). Broers en zussen beïnvloeden mogelijk minder het gedrag dat zich afspeelt buiten het gezin, ofwel in maatschappelijk prosociale organisaties. De invloed van leeftijdsgenoten speelt mogelijk daarbuiten een grotere rol.

Het positieve verband tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en de morele ontwikkeling van adolescenten bleek, na controle voor gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen, wel significant te zijn. Het verwachte verband is in dit onderzoek dan ook aangetoond.

Het verband tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en dat van beide ouders bleek na analyse alleen significant te zijn voor het maatschappelijk prosociaal gedrag van moeder. Tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en dat van hun vaders bleek geen significant verband te bestaan. Het verwachte verband is daarom maar deels uitgekomen. Dit wordt mogelijk veroorzaakt doordat vaders minder direct betrokken zijn bij hun kinderen en daardoor minder als rolmodel functioneren voor het maatschappelijk prosociaal gedrag van hun kinderen (Smetana en Metzger, 2005).

Het verband tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van beide ouders, dat van adolescenten en de morele ontwikkeling van adolescenten bleek niet significant. Het verwachte verband is daarmee niet uitgekomen. Het maatschappelijk prosociaal gedrag van ouders heeft mogelijk geen effect op de morele ontwikkeling van adolescenten, omdat zij dit gedrag binnen de prosociale organisaties vertonen. Dit zijn activiteiten buiten het gezin, waardoor het geen direct zichtbaar voorbeeld gedrag is.

Het verband tussen gezinscommunicatie, gezinscohesie, gezinsnormen en de morele ontwikkeling van adolescenten bleek na analyse niet significant te zijn. Het verwachte verband is in dit onderzoek niet aangetoond. Dit kan mogelijk verklaard worden, doordat de steekproef uit een vrij homogene groep bestond, waarin veel adolescenten op de gezinsfactoren ook niet veel van elkaar verschilden.

Geconcludeerd kan worden dat er een positief verband bestaat tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en hun morele ontwikkeling, na controle voor gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen. Daarnaast blijkt het maatschappelijk prosociaal gedrag van moeders samen te hangen met het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten. Er is een interactie-effect gevonden tussen de aanwezigheid van jongere broers en zussen en sekse voor de morele ontwikkeling van adolescenten. Als laatste blijkt er een verband te zijn tussen de morele ontwikkeling van adolescenten en klas.

Uit eerder onderzoek van Smetana en Metzger (2005) is het verband tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van moeders en dat van adolescenten ook aangetoond voor de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap. Zij gaven daarvoor als mogelijke verklaring dat moeders in deze gemeenschap meer betrokken zijn bij hun kinderen dan vaders.

Uit onderzoek van White en Matawie (2004) blijkt dat families hoog in positieve gezinscommunicatie, gezinscohesie en moreel klimaat een betere context zijn voor adolescenten om ouderlijke waarden over te nemen. In dit onderzoek is echter geen verband gevonden tussen deze factoren en de morele ontwikkeling van adolescenten.

Verschillende factoren hebben mogelijk gezorgd voor beperkingen in het onderzoek, waardoor verwachte verbanden mogelijk niet zijn aangetoond. Ten eerste was het oorspronkelijk de bedoeling om adolescenten van middelbare (havo/vwo) scholen te vergelijken met adolescenten van maatschappelijk prosociale organisaties. Het bleek echter lastig om voldoende adolescenten van maatschappelijk prosociale organisaties bereid te vinden om mee te doen aan het onderzoek. Daarom is ervoor gekozen om de participanten van middelbare scholen onder te verdelen in twee groepen: één groep die wel aan vrijwilligerswerk doet en één groep die niet aan vrijwilligerswerk doet. Mogelijk heeft dit ervoor gezorgd dat deze participanten uiteindelijk te weinig van elkaar verschillen op de onderzochte variabelen, waardoor de verbanden niet zijn aangetoond. In vervolgonderzoek is

het daarom belangrijk om alsnog het verschil te bekijken tussen adolescenten van maatschappelijk prosociale organisaties en adolescenten van middelbare scholen.

Ten tweede is dit onderzoek alleen uitgevoerd bij middelbare scholieren van de havo of het vwo. Dit betekent dat de gemaakte steekproef een vrij heterogene groep adolescenten betreft, waardoor de resultaten moeilijk te generaliseren zijn naar alle adolescenten in Nederland. In vervolgonderzoek zou men scholieren van verschillende niveaus in onderwijs kunnen vergelijken, om de resultaten meer generaliseerbaar te maken naar de gehele populatie adolescenten.

Ten derde is in dit onderzoek het maatschappelijk prosociaal gedrag van ouders en adolescenten gemeten door een categorische variabele. Hierdoor is het verband tussen deze variabelen geanalyseerd door middel van de Chi Square test, een non-parametrische toets, wat een beperking is voor de data-analyse vanwege de kleinere power van de toets. In vervolgonderzoek zou men dit kunnen voorkomen door maatschappelijk prosociaal gedrag op een andere manier kunnen meten. Men zou dit kunnen doen door bijvoorbeeld een andere variabele dan vrijwilligerswerk te nemen of vrijwilligerswerk op een andere manier te meten.

Ten vierde is er in dit onderzoek veel gebruik gemaakt van nieuw ontwikkelde vragenlijsten waarvan de psychometrische kwaliteit onbekend is. Mogelijk zijn deze vragenlijsten (nog) niet valide of betrouwbaar. Verder zijn bij de GKS-II en de PACS alleen gebruik gemaakt van een aantal subschalen van de gehele vragenlijst, waardoor de psychometrische kwaliteit van de testen mogelijk kleiner wordt. In de handleidingen staat niets vermeld over de mogelijkheid om alleen een deel van de vragenlijsten te gebruiken.

Ten vijfde zijn de vragenlijsten voor familiefactoren alleen afgenomen bij de middelbare scholieren. Hierdoor wordt een erg eenzijdig beeld verkregen van de gezinscommunicatie, gezinscohesie en gezinsnormen. Verder wordt het maatschappelijk prosociaal gedrag van beide ouders ook alleen nagevraagd bij de adolescenten en niet bij ouders zelf. In vervolgonderzoek zou het interessant zijn om de GKS-II en de PACS en de vragen over maatschappelijk prosociaal gedrag ook bij de andere gezinsleden af te nemen, voor een meer volledig beeld.

Als laatste zou men in vervolgonderzoek kunnen nagaan hoe adolescenten de betrokkenheid van beide ouders in het gezin ervaren. Zo zou men kunnen onderzoeken of in gezinnen waar vaders meer betrokken zijn er mogelijk wel een positief verband bestaat tussen het maatschappelijk prosociaal gedrag van adolescenten en dan van hun vaders. Dit verband heeft men in eerder onderzoek en in dit onderzoek niet aan kunnen tonen.

Ondanks deze beperkingen zijn er toch een aantal verwachte significante verbanden aangetoond in dit onderzoek. Daarom is het van belang dat in vervolgonderzoek men rekening houdt met bovenstaande factoren. Dit zal mogelijk voor veelbelovende uitkomsten zorgen.

Referenties

- Barnes, H.L., & Olson, D.H. (1985). Parent-adolescent communication and the circumplex model. *Child Development*, 56, 438-447.
- Boom, L., Brugman, D., & van der Heijden, P.G.M. (2001). Hierarchical structure of moral stages assessed by a sorting task. *Child Development*, 72, 535-548.
- COTAN. (2008). *Aanvullingen op de Documentatie van Tests en Testresearch in Nederland*.
- Fletcher, A.C. & Shaw, R.A. (2000). Sex Differences in Associations Between Parental Behaviors and Characteristics and adolescent Social Integration. *Social Development*, 9, 2, 133-148.
- Grusec, J.E., Goodnow, J.J., & Kuczynski, L. (2000). New directions in analyses of parenting contributions to children's acquisition of values. *Child Development*, 71, 205-211.
- Hanks, M. & Eckland, B.K. (1987). Adult Voluntary Associations and Adolescent Socialization. *Sociological Quarterly*, 19, 3, 481-490.
- Hart, D., Atkins, R. & Ford, D. (1999). Family Influences on the Formation of Moral Identity in Adolescence: longitudinal analyses. *Journal of Moral Education*, 28, 3, 375-386.
- Jackson, S., Bijstra, J., Oostra, L., & Bosma, H. (1998). Adolescents' perceptions of communication with parents relative to specific aspects of relationship with parents and personal development. *Journal of Adolescence*, 21, 305-322.
- Jansma, J.B.M. & Coole, R.L. de. (1996). *GKS-II, GezinsKlimaatSchaal. Handleiding*. Lisse: Schwets & Zeitlinger.
- Killen, M. & Smetana, J. (2006). *Handbook of Moral Development*. London: Psychology Press.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development: Vol.II. The psychology of moral development*. San Fransisco: Harper & Row.
- Laursen, B. & Collins, W.A. (1994). Interpersonal conflict during adolescence. *Psychological Bulletin*, 115, 197-209.
- Lollis, S., Ross, H. & Leroux, L. (1996). An observational study of Parents' socialization of moral orientation during sibling conflicts, *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 475-494.
- Mc.Dermot Sales, J., Milhausen, R.R., Wingood, G.M., DiClemente, R.J., Salazar, J.F., & Crosby, R.A. (2006). Validation of a Parent-Adolescent Communication Scale for Use in STD/HIV Prevention Interventions. *Health, Education & Behavior*, Vol.XX (X): 1-14.
- Mones, A.G. & Haswell, E.L. (1998). Morality as a Verb: The Process of Moral Development within the "Family Culture". *Journal of Social Distress and the Homeless*, 7, 2, 91-105.
- Piaget, J. (1972). *The Moral Judgement of the Child*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Powers, S.I. (1983). Family Interaction and Parental Moral Development as a Context for Adolescent Moral Development: a Study of Patient and Non-Patient Adolescents. *Dissertation Abstracts International*, 43, 11, p. 3753.
- Smetana, J.G., & Metzger, A. (2005). Family and religious antecedents of civic involvement in middle class African American late adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 15, 325-352.
- White, F.A. (2000). Relationship of family socialization processes to adolescent moral thought. *Journal of Social Psychology*, 140(1), 75-93.
- White, F.A. & Matawie, K.M. (2004). Parental morality and family processes as predictors of adolescent morality. *Journal of Child and Family Studies*, 13(2), 219-233.
- Youniss, J., Mc. Lellan, J.A. & Mazer, B. (2001). Voluntary Service, Peer Group Orientation and Civic Engagement. *Journal of Adolescent Research*, 16(5), 456-468.

Bijlage 1: Brief aan scholen

Geachte heer/mevrouw,

Als studente van de Universiteit Utrecht zou ik Uw medewerking willen vragen aan mijn Master onderzoek. Dit onderzoek voer ik uit in het kader van een promotie onderzoek naar maatschappelijk pro sociaal gedrag dat op dit moment plaats vindt aan de Universiteit Utrecht, afdeling Ontwikkelingspsychologie.

Uit eerdere studies is gebleken dat een minderheid van de jongeren actief is binnen maatschappelijke organisaties, zoals de scholieren vakbond en Amnesty International. Het is aangetoond dat deze activiteiten een positieve invloed hebben op de ontwikkeling van jongeren omdat ze bijdragen aan een grotere betrokkenheid van jongeren bij hun omgeving, bij verschillende sociale groepen in de samenleving, en ze dragen bij aan het leren van allerlei sociale en politieke vaardigheden. Door dit gedrag in verband te brengen met de ontwikkeling van de identiteit, het moreel denken, persoonlijkheidskenmerken en de familie omstandigheden van deze jongeren, hopen we inzicht te krijgen in de manier waarop jongeren te activeren zijn tot maatschappelijk pro sociaal gedrag. Het onderzoek waar we uw school vragen aan deel te nemen betreft de eerste fase van een groter onderzoek.

Het onderzoek bestaat uit een digitale vragenlijst die elke leerling individueel kan invullen. De vragenlijstafname dient in een computerlokaal met internetaansluiting plaats te vinden en zal twee keer één lesuur in beslag nemen (bij voorkeur niet aansluitend). Ik zou graag in mei of juni bij een aantal havo en/of vwo- klassen (tweede t/m zesde klassen) de vragenlijst afnemen. De gegevens zullen vertrouwelijk worden behandeld en anoniem worden verwerkt.

Ik zou het zeer op prijs stellen indien u zou willen deelnemen. Bij onduidelijkheden of vragen kunt U met mij contact opnemen op het volgende telefoonnummer..... U kunt ook contact opnemen met de begeleider van het onderzoek; haar gegevens staan onderaan de email vermeld.

Hoogachtend,

Margot Hassoldt

E-Mail: M.Hassoldt@students.uu.nl

Coördinator onderzoek:

U.U., afdeling Kinder- en Jeugdpsychologie

Drs. Anne van Goethem

E-Mail : A.A.J.vanGoethem@uu.nl

Bijlage 2: Achtergrondinformatie scholen

School	Adresgegevens	Achtergrond
St. Antonius College	John Mottstraat 2-4 2806 HP Gouda	Open katholieke scholengemeenschap
Reynaert College	Zoutestraat 61 A 4561 XA Hulst	Open Scholengemeenschap
Mencia Sandrode	Akkermolenweg 2 D 4881 BL Zundert	Open Scholengemeenschap

Tips voor het vinden van scholen voor een volgend onderzoek:

1. Ruim voordat het onderzoek gestart gaat worden moeten alle instrumenten op orde zijn, zodat men al vroeg kan beginnen met het benaderen van scholen.
2. Vooraf de scholen bellen met de vraag of je hen meer informatie mag nasturen over het onderzoek. Op deze manier heeft de school jouw naam en het onderzoek al eerder gehoord en is de drempel lager om mee te doen.
3. Bij samenwerking met meerdere mensen (in dit geval bv. een masterstudente, drie bachelorstudenten en een project begeleider) vooraf de strategie van benaderen bepalen. Een lijst met scholen opstellen en aangeven wie welke scholen gaat benaderen.
4. In de brief aan scholen vooral het belang voor de school en de leerlingen (of onderwijs in het algemeen) duidelijk naar voren brengen. Ook moet er expliciet vermeld worden wat het de leerkrachten en leerlingen gaat kosten.
5. Wanneer de vragenlijsten nog moeten worden vastgesteld, is het misschien handiger om deze op te splitsen i.p.v. alle leerlingen alle vragenlijsten te laten invullen. Nu was de duur van de afnamen in combinatie met de benodigde computerruimte vaak een te grote belasting voor scholen.

Bijlage 3: MJRT

Straks krijg je steeds een verhaaltje. Na het verhaaltje volgen er twee mogelijke keuzes die de persoon in het verhaaltje zou kunnen maken. Voor elke keuze worden ook een aantal redenen gegeven. Het is zo meteen de bedoeling dat jij aangeeft wat je van die redenen vindt. We laten nu een voorbeeld van een verhaaltje zien, met daarbij 1 keuze en een reden voor deze keuze, zodat je ziet wat de bedoeling is.

Voorbeeld

Een arme man wordt opgepakt wanneer hij geld steelt om eten te kopen. Hij komt in de gevangenis terecht, maar weet te ontsnappen. Hij verhuist naar een ander land, krijg daar een baan en weet een eigen bedrijf op te zetten, waarmee hij veel geld verdient. Met dit geld helpt hij arme mensen. Op een dag herkent een politieagent hem als de man die is ontsnapt uit de gevangenis.

Wij hebben aan leerlingen van andere scholen gevraagd wat de politieagent zou moeten doen.

- Eerst zie je een aantal redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de agent de man moet oppakken.
- Daarna zie je een aantal redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de agent de man niet moet oppakken.

Wij willen van jou weten wat jij van elk van de redenen vindt. Het gaat er niet om of je het met de reden eens bent, maar of je vindt dat een reden die is die jij zou kunnen geven ('net als ik') of dat het een 'kinderachtigere' of 'volwassener' reden is dan de reden die jij zou geven.

A: De agent zou de man moeten oppakken, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

Patrick zegt: "als hij ermee weg zou kunnen komen, zou het niet eerlijk zijn tegenover mensen die ook de wet hebben overtreden, maar wel gestraft worden."

B: De agent zou de man niet moeten oppakken, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

Suzanne zegt: "hij doet geen slechte dingen meer."

Achter elk van de redenen staan 3 vakjes. Vul steeds 1 van de 3 vakjes in:

- Vul '**Kinderachtiger**' in als je vindt dat de reden van de leerling kinderachtiger simpeler, zwakker of dommer is dan de reden die jij zou geven.
- Vul '**Net als ik**' in als het een reden is die jij zou kunnen geven.
- Vul '**Volwassener**' in als je vindt dat de reden van de leerling volwassener, wijzer, sterker, of intelligenter is dan de reden die jij zelf zou geven.

Op de volgende pagina begint de echte vragenlijst. Succes!

Henk en zijn zieke vrouw

De vrouw van Henk is heel erg ziek. Ze zal doodgaan als ze niet snel de goede pillen krijgt. De pillen die haar leven kunnen redden zijn erg duur. De medicijnenfabriek vraagt 10 keer zoveel als het hen gekost heeft om de pillen te maken. Henk heeft dat geld niet en daarom probeert hij bij iedereen geld te lenen. Hij krijgt maar de helft van het geld bij elkaar. Henk vertelt de mensen van de medicijnenfabriek dat zijn vrouw op sterven ligt. Hij vraagt of hij die medicijnen voor minder geld mag kopen of later mag betalen om zijn vrouw te redden. Maar de mensen van de medicijnenfabriek zeggen: "Nee, wij willen geld verdienen". Het enige dat Henk nog kan doen om de pillen te krijgen is inbreken en de pillen stelen.

We hebben aan leerlingen van andere scholen gevraagd wat Henk moet doen.

- Eerst zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat Henk niet mag stelen.
- Daarna zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat Henk het leven van zijn vrouw

moet redden door te stelen.

Wij willen van jou weten wat jij van elk van de redenen vindt. Het gaat er niet om of je het met de reden eens bent, maar of je vindt dat een reden die is die jij zou kunnen geven ('net als ik') of dat het een 'kinderachtigere' of 'volwassenere' reden is dan de reden die jij zou geven.

Achter elk van de redenen staan 3 vakjes. Vul steeds 1 van de 3 vakjes in:

- Vul '**Kinderachtiger**' in als je vindt dat de reden van de leerling kinderachtiger simpeler, zwakker of dommer is dan de reden die jij zou geven.
- Vul '**Net als ik**' in als het een reden is die jij zou kunnen geven .
- Vul '**Volwassener**' in als je vindt dat de reden van de leerling volwassener, wijzer, sterker, of intelligenter is dan de reden die jij zelf zou geven.

Je moet dus bij *elke reden* een vakje aankruisen!

A. Henk zou niet moeten stelen, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

1. Sabine zegt: "in plaats daarvan zou Henk de hulp van de politie of regering kunnen inroepen."

2. Evelien zegt: "als we enige orde in de samenleving willen, moeten we regels en wetten volgen."

3. Jim zegt: "diegenen die de wetten gemaakt hebben willen ook dat mensen zich er aan houden."

4. Yolanda zegt: "het medicijn stelen mag niet, het is verboden en een misdaad."

5. Daniël zegt: "een wet is goed wanneer hij als doel heeft de rechten van iedereen te beschermen."

B: Henk moet het leven van zijn vrouw redden, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

1. Renate zegt: "een mensenleven is belangrijker dan het handhaven van de maatschappelijke orde."

2. Hanneke zegt: "het gaat om het redden van een mensenleven, mensen moeten elkaar altijd helpen."

3. Jacqueline zegt: "als ik in Henk zijn schoenen stond zou ik het ook doen."

4. Kees zegt: "Henk zijn vrouw is misschien wel een belangrijk persoon of een bekende Nederlander."

5. Stefanie zegt: "het recht op leven is belangrijker dan het recht op bezit."

Julia en haar vakantie

Julia is een meisje van veertien jaar. Zij wil graag met haar vriendinnen op vakantie. Haar moeder heeft daar geen geld voor. Ze mag van haar moeder gaan als ze zelf het geld bij elkaar heeft gespaard. Julia werkt dus heel hard in de supermarkt om het geld te verdienen. Aan het begin van de vakantie heeft ze het geld bij elkaar. Dan zegt haar moeder ineens, dat Julia toch met haar ouders mee op vakantie moet. Haar ouders hebben weinig geld. Daarom moet Julia het geld dat ze gespaard heeft voor de vakantie met haar vriendinnen, aan haar ouders geven voor deze vakantie.

We hebben aan leerlingen van andere scholen gevraagd wat Julia moet doen.

- Eerst zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat Julia's moeder haar beloften moet houden.

- Daarna zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat Julia moet doen wat haar moeder zegt.

Wij willen van jou weten wat jij van elk van de redenen vindt. Het gaat er niet om of je het met de reden eens bent, maar of je vindt dat een reden die is die jij zou kunnen geven ('net als ik') of dat het een 'kinderachtigere' of 'volwassenere' reden is dan de reden die jij zou geven.

Achter elk van de redenen staan 3 vakjes. Vul steeds 1 van de 3 vakjes in:

- Vul **'Kinderachtiger'** in als je vindt dat de reden van de leerling kinderachtiger simpeler, zwakker of dommer is dan de reden die jij zou geven.
- Vul **'Net als ik'** in als het een reden is die jij zou kunnen geven .
- Vul **'Volwassener'** in als je vindt dat de reden van de leerling volwassener, wijzer, sterker, of intelligenter is dan de reden die jij zelf zou geven.

Je moet dus bij *elke reden* een vakje aankruisen!

A: Julia's moeder moet haar beloften houden, want:

Kinderachtiger

Net als ik

Volwassener

1. Anke zegt: "als haar moeder de belofte niet houdt is ze een leugenaar."
2. Jan zegt: "het is de verantwoordelijkheid van Julia's moeder om haar belofte te houden en een betrouwbaar persoon te zijn."
3. Kim zegt: "daarmee laat haar moeder zien dat ze Julia ziet als een persoon en ze Julia in haar waarde laat."
4. Joris zegt: "als je je belofte niet houdt, krijgen anderen een slechte indruk van je."
5. Esther zegt: "als haar moeder zich niet aan de belofte houdt doet Julia dat misschien ook niet meer."

B: Julia moet gehoorzamen, want:

Kinderachtiger

Net als ik

Volwassener

1. Saskia zegt: "Julia's moeder is wettelijk verantwoordelijk voor haar minderjarige dochter."
2. Ingrid zegt: "Julia kan met de beslissing van haar moeder instemmen als de moeder Julia kan overtuigen dat deze beslissing de meest rechtvaardige is."
3. Alex zegt: "je moet je moeder altijd gehoorzamen omdat zij veel meer macht heeft of sterker is."
4. Rik zegt: "Julia's moeder heeft veel voor haar gedaan, bijvoorbeeld haar te eten geven, veel betaald."
5. Dominique zegt: "Julia's moeder houdt veel van haar en heeft het beste met haar voor."

De soldaten en het overleven

Een groep soldaten in Irak is met een kleinere groep dan de vijand. Daarom moeten de soldaten zich terug trekken. De vijand staat aan de andere kant van de brug. De soldaten kunnen alleen nog ontsnappen als één van hen de brug opblaast. Maar de soldaat die de brug op zal blazen, zal dood gaan. De officier van de groep is de enige die weet hoe ze kunnen ontsnappen. Hij vraagt wie de brug wil opblazen, maar niemand wil. Als de officier zelf de brug opblaast, lukt het de soldaten waarschijnlijk niet om te ontsnappen. De officier is namelijk de enige die weet hoe dat moet.

We hebben aan leerlingen van andere scholen gevraagd wat de officier moet doen.

- Eerst zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de officier niemand opdracht moet geven de brug op te blazen
- Daarna zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de officier wel iemand opdracht moet geven de brug op te blazen.

Wij willen van jou weten wat jij van elk van de redenen vindt. Het gaat er niet om of je het met de reden eens bent, maar of je vindt dat een reden die is die jij zou kunnen geven ('net als ik') of dat het een 'kinderachtigere' of 'volwassenere' reden is dan de reden die jij zou geven.

Achter elk van de redenen staan 3 vakjes. Vul steeds 1 van de 3 vakjes in:

- Vul '**Kinderachtiger**' in als je vindt dat de reden van de leerling kinderachtiger simpeler, zwakker of dommer is dan de reden die jij zou geven.
- Vul '**Net als ik**' in als het een reden is die jij zou kunnen geven .
- Vul '**Volwassener**' in als je vindt dat de reden van de leerling volwassener, wijzer, sterker, of intelligenter is dan de reden die jij zelf zou geven.

Je moet dus bij *elke reden* een vakje aankruisen!

A. De officier moet niemand opdracht geven de brug op te blazen, want:

Kinderachtiger

Net als ik

Volwassener

1. Erik zegt: "in zijn leidinggevende rol als officier, is hij verantwoordelijk voor het leven van zijn soldaten."

2. Christel zegt: "dan zou de officier een moordenaar zijn."

3. Ellen zegt: "het zou een wrede en onmenselijke daad zijn van de officier om iemand de dood in te sturen."

4. Amy zegt: "elk mensenleven is even belangrijk, een persoon mag niet opgeofferd worden voor het welzijn van andere personen."

5. Jasmijn zegt: "de officier moet het zelf doen, omdat hij beter weet hoe dat moet."

B. De officier moet wel iemand opdracht geven de brug op te blazen, want:

Kinderachtiger

Net als ik

Volwassener

1. Lindsay zegt: "een officier in het leger moet, net zoals leidinggevend in de samenleving in zijn geheel, regels en wetten handhaven."

2. Evert zegt: "de officier is degene die de opdrachten geeft en hij heeft meer macht dan de soldaten."

3. Thomas zegt: "de officier kan op deze manier de rest van de soldaten redden."

4. Roderick zegt: "door lid te zijn van het leger (en de samenleving) heeft de officier de verplichting om zoveel mogelijk mensenlevens te redden."

5. Albert zegt: de soldaten hebben de officier nodig om de weg te wijzen en opdrachten te geven, anders zullen ze verdwalen en doodgaan."

Mike en de overstroming

Op een dag, in een stad dicht bij een grote rivier, was er een grote regen storm en de rivier begon te overstromen. Het water van de rivier belandde in de straten, huizen, en overal. Door de overstroming kon er geen eten van buiten de stad naar de stad vervoerd worden. Mike had nog wat eten, en woonde dicht bij het stadje. Maar als Mike het eten aan de mensen in de stad zou geven, dan zou hij zelf niet

genoeg eten hebben en mogelijk voor een lange tijd geen eten meer kunnen krijgen. Als Mike geen eten zou krijgen zou hij niet dood gaan, maar hij zou wel ziek worden.

We hebben aan leerlingen van andere scholen gevraagd wat de officier moet doen.

- Eerst zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de officier niemand opdracht moet geven de brug op te blazen
- Daarna zie je 6 redenen van leerlingen waarom zij vinden dat de officier wel iemand opdracht moet geven de brug op te blazen.

Wij willen van jou weten wat jij van elk van de redenen vindt. Het gaat er niet om of je het met de reden eens bent, maar of je vindt dat een reden die is die jij zou kunnen geven ('net als ik') of het een 'kinderachtigere' of 'volwassener' reden is dan de reden die jij zou geven.

Achter elk van de redenen staan 3 vakjes. Vul steeds 1 van de 3 vakjes in:

- Vul '**Kinderachtiger**' in als je vindt dat de reden van de leerling kinderachtiger simpeler, zwakker of dommer is dan de reden die jij zou geven.
- Vul '**Net als ik**' in als het een reden is die jij zou kunnen geven .
- Vul '**Volwassener**' in als je vindt dat de reden van de leerling volwassener, wijzer, sterker, of intelligenter is dan de reden die jij zelf zou geven.

Je moet dus bij *elke reden* een vakje aankruisen!

A. Mike moet het eten zelf houden, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

1. Ilse zegt: "misschien moet Mike wel zorgen voor zijn familie en kan hij dat niet als hij door een gebrek aan eten ziek wordt."
2. Annabel zegt: "iedereen is gelijk, Mike's gezondheid mag niet opgeofferd worden voor die van andere mensen."
3. Mirjam zegt: "omdat het zijn eten is, mag Mike zelf bepalen of hij het eten zelf houdt of naar de stad brengt."
4. Stefan zegt: "misschien is Mike wel een directeur van een groot bedrijf."
5. Ronald zegt: "als Mike ziek is, kan hij niet meer van nut zijn voor de inwoners van de stad."

B. Mike moet het eten naar de stad brengen, want:

Kinderachtiger *Net als ik* *Volwassener*

1. Freek zegt: "als lid van de samenleving vindt Mike dat hij verantwoordelijk is om zich voor anderen in te zetten."
2. Pim zegt: "het is beter dat er één ziek wordt dan dat er veel meer mensen ziek worden of misschien dood gaan"
3. Marion zegt: "dat is het meest eerlijke om te doen."

4. Floor zegt: “zo kan Mike bijdragen aan het welzijn van de inwoners wat belangrijker is dan zijn eigen behoeften.”

5. Paul zegt: “de mensen in de stad hebben het eten nodig, misschien gaan ze anders wel dood.”

Bijlage 4: GKS-II (subschalen cohesie en normen)

We willen graag voor ieder van de volgende uitspraken weten of deze volgens jou voor jouw gezin kloppen. Kruis voor iedere uitspraak één hokje aan					
	Klopt erg slecht	Klopt Slecht	Klopt soms wel / klopt soms niet	Klopt goed	Klopt erg goed
1. Als we weg gaan vertellen we de anderen wat we gaan doen.	☐	☐	☐	☐	☐
2. We kunnen echt goed met elkaar opschieten	☐	☐	☐	☐	☐
3. We steunen elkaar hoe dan ook	☐	☐	☐	☐	☐
4. We vinden het fijn om de feestdagen samen te vieren	☐	☐	☐	☐	☐
5. We steken veel energie in wat we thuis doen	☐	☐	☐	☐	☐
6. Bij ons thuis kunnen we niet zonder elkaar	☐	☐	☐	☐	☐
7. We helpen en steunen elkaar thuis nauwelijks	☐	☐	☐	☐	☐
8. We vinden dat we zoveel mogelijk samen moeten doen	☐	☐	☐	☐	☐
9. In ons gezin is er voor iedereen genoeg tijd en aandacht	☐	☐	☐	☐	☐
10. De meesten vinden het vervelend om thuis te helpen	☐	☐	☐	☐	☐
11. Thuis doen we het hele weekend alles samen	☐	☐	☐	☐	☐
12. We hebben genoeg aan onze eigen problemen	☐	☐	☐	☐	☐
13. Als er moeilijkheden zijn op het werk, vinden we dat je je er buiten moet houden	☐	☐	☐	☐	☐
14. We zijn betrokken bij de dingen die in onze buurt gebeuren	☐	☐	☐	☐	☐
15. We vinden het belangrijk op de hoogte te zijn van de politiek	☐	☐	☐	☐	☐
16. We praten vaak over politieke en maatschappelijke problemen	☐	☐	☐	☐	☐
17. Op de tv kijken we alleen naar leuke ontspannende programma's	☐	☐	☐	☐	☐
18. In ons gezin heeft iedereen hobby's	☐	☐	☐	☐	☐
19. Bij ons thuis doen we nauwelijks aan vrijetijdsbesteding	☐	☐	☐	☐	☐
20. We zijn altijd zo moe dat we tot niets komen	☐	☐	☐	☐	☐
21. We kopen liever dingen voor een van de kinderen dan dat we zelf iets maken	☐	☐	☐	☐	☐
22. Het gebeurt vaak dat we niet weten wat we zullen doen	☐	☐	☐	☐	☐

Bijlage 5: PACS (subschaal 'Open Family Communication')

De volgende stellingen gaan over hoe jullie in het gezin met elkaar omgaan en praten. In hoeverre ben je het met onderstaande beweringen eens? Omcirkel het cijfer dat volgens jou van toepassing is.					
	nee, zeker weten van niet	ik geloof van niet	moeilijk te zeggen/ weet ik niet	ik geloof van wel	ja, zeker weten
1. Ik kan met mijn ouders over mijn ideeën praten zonder dat ik mij daarvoor schaam.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Mijn ouders weten hoe ik mij voel zonder ernaar te vragen.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ik laat openlijk zien dat ik aan mijn ouders gehecht ben.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Mijn ouders kunnen goed luisteren.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ik ben tevreden over hoe ik met mijn ouders praat.	☐	☐	☐	☐	☐
6. Als ik in moeilijkheden zou zitten, zou ik het mijn ouders kunnen vertellen.	☐	☐	☐	☐	☐
7. Als ik vragen stel, krijg ik eerlijke antwoorden van mijn ouders.	☐	☐	☐	☐	☐
8. Mijn ouders proberen te begrijpen hoe ik tegen de dingen aankijk.	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ik vind het gemakkelijk om problemen te bespreken met mijn ouders.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Ik vind het gemakkelijk om al mijn echte gevoelens tegenover mijn ouders te laten zien.	☐	☐	☐	☐	☐

Bijlage 6: 'Perceived Parental Prosocial Activities Scale'

1) Heeft je moeder afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan binnen een organisatie, vereniging of instantie?

- Ja, mijn moeder heeft afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan
 Nee (*sla vraag 2a-2e over*)

Vul vraag 2a-2e in voor de organisatie waar je moeder het afgelopen jaar het meeste vrijwilligerswerk voor heeft gedaan.

2a) Beschrijf je moeder's vrijwilligerswerk zo specifiek mogelijk (welke organisatie, wat doe je etc):

.....

2b) In welke sector doe je moeder dit vrijwilligerswerk? (kruis één vakje aan)

☐ Sport ☐ Recreatie, hobby ☐ Club en buurthuiswerk ☐ Bewonerscommissie, buurt – of huurders verniging , woningbouw ☐ Kunst en cultuur ☐ Scholen/ educatie ☐ Religie en levensbeschouwing ☐ Gezondheidszorg en dienstverlening Overig: (bijvoorbeeld vakbond, beroepsorganisatie, sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering en slachtofferhulp)	☐ Milieu, natuurbehoud, dierenbescherming ☐ Politiek ☐ Zelfhulp ☐ Ontwikkelingshulp (economisch, gezondheid, onderwijs, rechten vd mens, veiligheid) ☐ Vluchtelingen, migranten, allochtonen ☐ Jeugd/kinderen (bijv. Scouting, kinderopvang) ☐ Ouderen

2c) Doet je moeder dit vrijwilligerswerk binnen een maatschappelijke organisatie (organisaties die opkomen voor het belang van grote groepen mensen of de samenleving in zijn geheel, b.v. Amnesty International, het Rode Kruis, LAKS, CDA)?

- ja
 nee
 weet ik niet

2d) Geef hieronder aan hoe vaak je moeder volgens jou het afgelopen jaar actief is geweest binnen deze vrijwilligersorganisatie.

Ongeveer 1 of 2 keer	Ongeveer 5 tot 10 keer	Ongeveer 1 keer per maand	Ongeveer 1 keer per week	Ongeveer meerdere keren per week
☐	☐	☐	☐	☐

2e) Hoe belangrijk is dit vrijwilligerswerk voor jouw moeder volgens jou? (kruis één hokje aan)

1 Heel onbelangrijk	2 Onbelangrijk	3 Niet belangrijk / Niet onbelangrijk	4 Belangrijk	5 Heel belangrijk
☐	☐	☐	☐	☐

3) Heeft je vader afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan binnen een organisatie, vereniging of instantie?

- Ja, mijn vader heeft afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan
- Nee (sla vraag 4a-4e over)

Vul vraag 4a-4e in voor de organisatie waar je vader het afgelopen jaar het meeste vrijwilligerswerk voor heeft gedaan.

4a) Beschrijf je vader's vrijwilligerswerk zo specifiek mogelijk (welke organisatie, wat doe je etc):

.....

.....

4b) In welke sector doe je vader dit vrijwilligerswerk? (kruis één vakje aan)

☐ Sport	☐ Milieu, natuurbehoud, dierenbescherming
☐ Recreatie, hobby	☐ Politiek
☐ Club en buurthuiswerk	☐ Zelfhulp
☐ Bewonerscommissie, buurt – of huurders verniging ,	☐ Ontwikkelingshulp (economisch, gezondheid, onderwijs, rechten vd mens, veiligheid)
☐ woningbouw	☐ Vluchtelingen, migranten, allochtonen
☐ Kunst en cultuur	☐ Jeugd/kinderen (bijv. Scouting, kinderopvang)
☐ Scholen/ educatie	☐ Ouderen
☐ Religie en levensbeschouwing	
☐ Gezondheidszorg en dienstverlening	
- Overig:
- (bijvoorbeeld vakbond, beroepsorganisatie, sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering en slachtofferhulp)

4c) Doet je vader dit vrijwilligerswerk binnen een maatschappelijke organisatie (organisaties die opkomen voor het belang van grote groepen mensen of de samenleving in zijn geheel, b.v. Amnesty International, het Rode Kruis, LAKS, CDA)?

- ja
- nee
- weet ik niet

4d) Geef hieronder aan hoe vaak je vader volgens jou het afgelopen jaar actief is geweest binnen deze vrijwilligersorganisatie.

Ongeveer 1 of 2 keer	Ongeveer 5 tot 10 keer	Ongeveer 1 keer per maand	Ongeveer 1 keer per week	Ongeveer meerdere keren per week
☐	☐	☐	☐	☐

4e) Hoe belangrijk is dit vrijwilligerswerk voor jouw vader volgens jou? (kruis één hokje aan)

1 Heel onbelangrijk	2 Onbelangrijk	3 Niet belangrijk / Niet onbelangrijk	4 Belangrijk	5 Heel belangrijk
☐	☐	☐	☐	☐

Bijlage 7

De volgende vragen gaan over vrijwilligerswerk binnen organisaties. Met **vrijwilligerswerk** bedoelen we activiteiten en werkzaamheden die er op gericht zijn positief bij te dragen aan het milieu, individuen, groepen mensen, of de samenleving in zijn geheel zonder er betaald voor te krijgen (een kleine onkostenvergoeding kan wel).

1) Heb jij het afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan binnen een organisatie, vereniging of instantie?

- Ja, ik heb afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan (vul vraag 2 in)
- Nee, maar dat wil ik misschien wel in de toekomst gaan doen (sla vraag 2, 3, en 4 over)
- Nee (sla vraag 2, 3, en 4 over)

Vul vraag 2a-2g in voor de organisatie waar je het afgelopen jaar het meeste vrijwilligerswerk voor hebt gedaan.

2a) Beschrijf zo specifiek mogelijk je vrijwilligerswerk (welke organisatie, wat doe je etc):

.....

2b) In welke sector doe je dit vrijwilligerswerk? (kruis één vakje aan)

☐ Sport ☐ Recreatie, hobby ☐ Club en buurthuiswerk ☐ Bewonerscommissie, buurt – of huurders verniging , woningbouw ☐ Kunst en cultuur ☐ Scholen/ educatie ☐ Religie en levensbeschouwing ☐ Gezondheidszorg en dienstverlening Overig: (bijvoorbeeld vakbond, beroepsorganisatie, sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering en slachtofferhulp)	☐ Milieu, natuurbehoud, dierenbescherming ☐ Politiek ☐ Zelfhulp ☐ Ontwikkelingshulp (economisch, gezondheid, onderwijs, rechten vd mens, veiligheid) ☐ Vluchtelingen, migranten, allochtonen ☐ Jeugd/kinderen (bijv. Scouting, kinderopvang, kindervakantieweek) ☐ Ouderen

2c) Doe je dit vrijwilligerswerk binnen een maatschappelijke organisatie (organisaties die opkomen voor het belang van grote groepen mensen of de samenleving in zijn geheel, bv. Amnesty International, het Rode Kruis, LAKS, CDA)?

- ja
- nee
- weet ik niet

2d) Als vrijwilliger binnen een organisatie kun je verschillende taken of activiteiten uitvoeren. Geef voor elk van onderstaande taken en activiteiten aan hoe vaak je ze het afgelopen jaar binnen je vrijwilligersorganisatie hebt uitgevoerd.

Activiteiten / taken	Niet (0 keer)	Niet, maar misschien wel in de toekomst	Ongeveer 1 of 2 keer	Ongeveer 5 tot 10 keer	Ongeveer 1 keer per maand	Ongeveer 1 keer per week	Ongeveer meerdere keren per week

Bestuurlijke taken zoals beleid bepalen, doelen en planning bepalen, vergaderingen voorzitten, anderen aansturen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Administratieve taken zoals kantoorwerk, administratie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stemmen (bv binnen een leerlingenraad, bij het kiezen van een vertegenwoordiger)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een campagne bedenken of uitvoeren	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een evenement of congres organiseren of op een evenement of congres werken	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bezoeken van of deelnemen aan een evenement of congres	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Actie voorbereiden of actie voeren/protesteren/demonstreren	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Product/dienst/evenement boycotten (b.v. product niet meer kopen of voorkomen dat het gekocht wordt)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Openbaar je mening uiten (via tv, radio, krant, mail naar een grote groep mensen of bepaalde overheid toe)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een petitie tekenen of laten ondertekenen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Anderen informatie of advies geven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fondsen werven, collecteren , op andere manieren geld ophalen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Leden werven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Flyers,stickers,buttons, folders en dergelijke uitdelen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mensen bezoeken of gezelschap houden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Begeleiden van activiteiten (bijv. spelletjes, sport)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Huishoudelijk werk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Klussen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helpen met verzorging	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Verspreiden van kleding en/of voedsel	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helpen met vervoer of vervoer bieden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Persoonlijke steun geven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Andere activiteiten: (vul hier de activiteit in)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2e) Hoe ervaar jij dit vrijwilligerswerk? (kruis één hokje aan)

1 Heel erg negatief	2 Negatief	3 niet negatief, maar ook niet positief	4 Positief	5 Heel erg positief
☐	☐	☐	☐	☐

2f) Hoe belangrijk is dit vrijwilligerswerk voor jou (eigen leven)? (kruis één hokje aan)

1 Heel onbelangrijk	2 Onbelangrijk	3 Niet belangrijk / Niet onbelangrijk	4 Belangrijk	5 Heel belangrijk
☐	☐	☐	☐	☐

2g) Doe je dit vrijwilligerswerk als maatschappelijke stage?

- ja
- nee (sla vraag 2h over)

2h) Deed je dit vrijwilligerswerk al voor je maatschappelijke stage?

- ja
- nee

3) Heb jij het afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan binnen 2 of meer organisaties, verenigingen of instanties?

- Ja
- Nee (sla vraag 4 over)

Vul vraag 4a-4g in voor de organisatie waar je het afgelopen jaar op een na het meeste vrijwilligerswerk voor hebt gedaan.

4a) Beschrijf zo specifiek mogelijk je vrijwilligerswerk (welke organisatie, wat doe je etc):

.....

.....

4b) In welke sector doe je dit vrijwilligerswerk? (kruis één vakje aan)

☐ Sport ☐ Recreatie, hobby ☐ Club en buurthuiswerk ☐ Bewonerscommissie, buurt – of huurders verniging , woningbouw ☐ Kunst en cultuur ☐ Scholen/ educatie ☐ Religie en levensbeschouwing ☐ Gezondheidszorg en dienstverlening	☐ Milieu, natuurbehoud, dierenbescherming ☐ Politiek ☐ Zelfhulp ☐ Ontwikkelingshulp (economisch, gezondheid, onderwijs, rechten vd mens, veiligheid) ☐ Vluchtelingen, migranten, allochtonen ☐ Jeugd/kinderen (bijv. Scouting, kinderopvang, kindervakantieweek) ☐ Ouderen
- Overig:
- (bijvoorbeeld vakbond, beroepsorganisatie, sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering en slachtofferhulp)

4c) Doe je dit vrijwilligerswerk binnen een maatschappelijke organisatie (organisaties die opkomen voor het belang van grote groepen mensen of de samenleving in zijn geheel, b.v. Amnesty International, het Rode Kruis, LAKS, CDA)?

- ja
- nee
- weet ik niet

4d) Als vrijwilliger binnen een organisatie kun je verschillende taken of activiteiten uitvoeren. Geef voor elk van onderstaande taken en activiteiten aan hoe vaak je ze het afgelopen jaar binnen je vrijwilligersorganisatie hebt uitgevoerd.

<i>Activiteiten / taken</i>	Niet (0 keer)	Niet, maar misschien wel in de toekomst	Ongeveer 1 of 2 keer	Ongeveer 5 tot 10 keer	Ongeveer 1 keer per maand	Ongeveer 1 keer per week	Ongeveer meerdere keren per week
Bestuurlijke taken zoals beleid bepalen, doelen en planning bepalen, vergaderingen voorzitten, anderen aansturen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Administratieve taken zoals kantoorwerk, administratie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stemmen (bv binnen een leerlingenraad, bij het kiezen van een vertegenwoordiger)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een campagne bedenken of uitvoeren	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een evenement of congres organiseren of op een evenement of congres werken	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bezoeken van of deelnemen aan een evenement of congres	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Product/dienst/evenement boycotten (b.v. product niet meer kopen of voorkomen dat het gekocht wordt)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Openbaar je mening uiten (via tv, radio, krant, mail naar een grote groep mensen of bepaalde overheid toe)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een petitie tekenen of laten ondertekenen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Anderen informatie of advies geven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fondsen werven, collecteren, op andere manieren geld ophalen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Leden werven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Flyers,stickers,buttons, folders en dergelijke uitdelen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mensen bezoeken of gezelschap houden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Begeleiden van activiteiten (bijv. spelletjes, sport)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Huishoudelijk werk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Klussen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helpen met verzorging	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Verspreiden van kleding en/of voedsel	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helpen met vervoer of vervoer bieden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Persoonlijke steun geven	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Andere activiteiten: (vul hier de activiteit in)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4e) Hoe ervaar jij dit vrijwilligerswerk? (kruis één hokje aan)

1 Heel erg negatief	2 Negatief	3 niet negatief, maar ook niet positief	4 Positief	5 Heel erg positief
☐	☐	☐	☐	☐

4f) Hoe belangrijk is dit vrijwilligerswerk voor jou (eigen leven)? (kruis één hokje aan)

1 Heel onbelangrijk	2 Onbelangrijk	3 Niet belangrijk / Niet onbelangrijk	4 Belangrijk	5 Heel belangrijk
☐	☐	☐	☐	☐

4g) Doe je dit vrijwilligerswerk als maatschappelijke stage?

- ja
- nee (sla vraag 4h over)

4h) Deed je dit vrijwilligerswerk al voor je maatschappelijke stage?

- ja
- nee